

Sejarah Hak Penentuan Kendiri Orang Asal di bawah Undang-undang Antarabangsa

(History of the Rights to Self-Determination of Indigenous Peoples under International Law)

MUHAMAD SAYUTI BIN HASSAN @ YAHYA
ROHAIDA NORDIN

ABSTRAK

Perkara 3 Deklarasi Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu mengenai Hak Orang Asal (DHOA) mengiktiraf hak penentuan kendiri orang asal. Sebelum menerima pengiktirafan di peringkat antarabangsa, orang asal telah melalui pelbagai cabaran. Sehubungan itu, objektif utama artikel ini adalah untuk menerangkan sejarah dan perkembangan hak penentuan kendiri orang asal di bawah undang-undang antarabangsa. Kajian ini menggunakan kaedah sosio perundangan. Untuk menjelaskan sejarah hak penentuan kendiri orang asal, perbincangan dalam artikel ini dibahagi kepada empat bahagian. Pada bahagian pertama, penulisan ini menjelaskan definisi dan status hak penentuan kendiri orang asal di bawah undang-undang antarabangsa. Pada bahagian kedua, penulisan menjelaskan sejarah hak penentuan kendiri dengan merujuk hak kepada semua orang. Bahagian ketiga pula menghuraikan perkembangan hak penentuan kendiri orang asal sehingga mendapat pengiktirafan di bawah undang-undang antarabangsa. Perbincangan perkembangan pengiktirafan hak penentuan kendiri tersebut merangkumi usaha yang dilakukan di peringkat Kumpulan Kerja Populasi Orang Asal (KKPOA) dan Kumpulan Kerja Deraf Deklarasi mengenai Hak Orang Asal (KKDD). Artikel ini merumuskan dalam bahagian keempat bahawa pengiktirafan hak penentuan kendiri adalah sangat penting untuk memastikan perlindungan hak orang asal di bawah undang-undang sesebuah Negara agar selari dengan piawaian undang-undang antarabangsa dan seterusnya membantu Negara untuk melaksanakan obligasi undang-undang antarabangnya.

Kata kunci: DHOA; hak penentuan kendiri; orang asal; sejarah; undang-undang antarabangsa

Article 3 of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP) recognizes the right to self-determination of indigenous peoples. Prior to this international law recognition, the indigenous peoples have gone through various obstacles. Therefore, the main objective of this article is to describe the history and development of the right to self-determination of the indigenous peoples in international law. This research uses socio-legal methodology. For clarity, this article is divided into four parts. In the first part, this paper explains the definition and status of the right to self-determination of indigenous peoples under international law. In the second part, the article clarifies the history of the rights to self-determination by referring to the rights of peoples. The third part describes the development of the right to self-determination of the indigenous peoples until it received the recognition under international law. Discussions on the development of the right to self-determination include efforts undertaken at the Working Group on Indigenous Populations (WGIP) and the Working Group on the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (WGDD). The article concludes in part four that the recognition of the rights to self-determination is vital to ensure the protection of the rights of indigenous peoples within any States is compatible to the international law standards and thus assists States in meeting international law obligations.

Keywords: UNDRIP; self-determination; indigenous people; history; international law

PENGENALAN

Definisi orang asal tidak ditakrifkan dalam Deklarasi Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu terhadap Hak Orang Asal (DHOA).¹ Terma “orang asal” atau *indigenous peoples* ini pernah dirujuk sebagai orang asli, peribumi, kumpulan minoriti dan juga

sebagai kelompok generasi keempat.² Sungguhpun begitu, takrifan orang asal boleh dirujuk dalam laporan Jose R Martinez Cobo, Mantan Pelapor Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu seperti berikut:

*Indigenous communities, peoples and nations are those which, having continuity with pre-invasion and pre-colonial societies that developed on their territories, consider themselves distinct from other sectors of the societies now prevailing in those territories, or parts of them. They form at present non-dominant sectors of society and are determined to preserve, develop and transmit to future generations their ancestral territories and their ethnic identity, as the basis of their continued existence as peoples, in accordance with their own cultural patterns, social institutions and legal systems.*³

Merujuk sejarah perlindungan hak orang asal, tuntutan pembelaan hak dan perlindungan orang asal di arena antarabangsa telah bermula sekitar tahun 1923 iaitu pada era Liga Bangsa-bangsa apabila Chief Deskaheh memohon agar Liga Bangsa – bangsa menangani isu yang dihadapi kaum Iroquois dengan Kanada.⁴ Orang asal menuntut hak penentuan sendiri ekoran daripada penindasan dan dominasi oleh masyarakat majoriti yang akhirnya memberi implikasi kepada orang asal dan kekal sebagai masyarakat marginal.⁵ Oleh kerana terdedah kepada penindasan dan terpinggir, orang asal termasuklah Orang Asli di Malaysia menuntut pengiktirafan hak penentuan sendiri seperti yang diiktiraf di bawah undang-undang antarabangsa.

Bagi orang asal, hak penentuan sendiri perlu diiktiraf kerana hak tersebut merupakan hak asas kepada kehidupan mereka.⁶ Apatah lagi hak berkenaan merupakan salah satu cabang utama di bawah undang-undang antarabangsa.⁷ Kupasan mengenai hak penentuan sendiri orang asal adalah penting selaras dengan perhatian Hannum,⁸ yang menjelaskan bahawa isu hak orang asal merupakan isu hak asasi manusia yang serius dan wajar diberi perhatian. Oleh yang demikian, penulisan ini menelusuri kembali sejarah dan perkembangan hak penentuan sendiri orang asal di bawah undang-undang antarabangsa.

HAK PENENTUAN KENDIRI ORANG ASAL⁹

Tanggal 13 September 2007, Perhimpunan Agung Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu telah menerima Deklarasi mengenai Hak Orang Asal (DHOA).¹⁰ Berhubung hak penentuan diri, perkara 3 DHOA¹¹ telah mengiktirafkan hak penentuan diri kepada orang asal seperti berikut:

Orang Asal mempunyai hak menentukan pilihan sendiri. Berdasarkan hak tersebut, mereka secara bebas menentukan status politik dan bebas mengejar pembangunan ekonomi, sosial dan budaya mereka.

Peruntukan Perkara 3 di atas adalah sama seperti apa yang terkandung dalam kedua-dua waad antarabangsa Waad Antarabangsa berkaitan Hak Sivil dan Politik (WAHSP), 1966 dan Waad Antarabangsa berkaitan Hak Sosial, Ekonomi dan Budaya (WAHSEB) melainkan DHOA ini adalah khusus untuk orang asal. Peruntukan hak penentuan sendiri orang asal merangkumi beberapa dimensi utama iaitu politik, pembangunan ekonomi, sosial dan kebudayaan. Daes menyifatkan dimensi-dimensi tersebut mempunyai perkaitan yang rapat dengan pengiktirafan hak ke atas kekayaan sumber alam dan semulajadi.¹²

Walau bagaimanapun, peruntukan Perkara 4 DHOA menghadkan skop hak penentuan diri iaitu hanya melibatkan hak autonomi atau kerajaan sendiri.¹³ Menurut Rohaida dan Witbrodt, Perkara 4 disifatkan sebagai menghadkan hak penentuan diri dan terpakai hanya dalam konteks dalaman sahaja berbanding hak penentuan diri semua orang yang merangkumi hak terhadap pemisahan.¹⁴ Di samping itu, Perkara 46 mensyaratkan kepatuhan terhadap prinsip kedaulatan dan keutuhan wilayah di sesebuah negara. Syarat tersebut menggambarkan bahawa wujud ketidakseimbangan dalam pengiktirafan hak penentuan diri kepada semua orang yang termasuk hak untuk pemisahan. Tindakan ini adalah bertentangan dengan prinsip kesamarataan dan mendiskriminasi orang asal walau sekalipun dalam banyak keadaan orang asal tidak mengimpikan pemisahan seperti yang terdapat di bawah undang-undang antarabangsa.¹⁵

Selain DHOA, hak penentuan sendiri juga turut mendapat perhatian Mahkamah Keadilan Antarabangsa (MKA). Pada tahun 1996, MKA melalui kes *Portugal v. Australia (East Timor Case)*, ICJ Reports (1996) memutuskan bahawa hak penentuan diri adalah “*erga omnes*”.¹⁶ Status “*erga omnes*” merupakan satu doktrin undang-undang antarabangsa yang merujuk kepada hak dan obligasi yang terpakai kepada semua orang. Oleh yang demikian, hak penentuan sendiri patut diiktiraf kepada semua orang termasuklah orang asal.

Beberapa pakar undang-undang antarabangsa seperti Anaya berpendapat bahawa hak penentuan sendiri telah menerima status “*jus cogen*” di bawah undang-undang antarabangsa.¹⁷ Implikasi status “*jus cogen*” telah diperuntukan di bawah Perkara 53, Konvensyen Viena mengenai Undang-undang Triti, 1969 iaitu sebarang triti yang bercanggah dengan prinsip “*jus cogen*” dianggap sebagai tidak sah.¹⁸ Disamping itu, Daes mentakrifkan hak penentuan sendiri orang asal sebagai kebebasan, integriti dan kehormatan terhadap orang asal atau dalam erti kata lain kebebasan untuk hidup mengikut adat dan kepercayaan serta dihormati oleh masyarakat majoriti.¹⁹ Oleh yang demikian, tidak dinafikan lagi bahawa hak penentuan sendiri merupakan konsep yang sudah lama diterima pakai di bawah undang-undang antarabangsa dan pemakaiannya dalam konteks orang asal adalah berasas.

SEJARAH HAK PENENTUAN KENDIRI

Hak penentuan sendiri (*self-determination*) merupakan sebuah konsep yang telah lama wujud. Perkembangan hak penentuan sendiri bermula sebagai satu prinsip politik sejak zaman Greek dan Rom purba.²⁰ Hak berkenaan berasal daripada perkataan *selbstbestimmungsrecht* dalam bahasa Jerman yang pernah digunakan dalam satu resolusi London International Socialist Congress, 1896.²¹ Ekoran fenomena revolusi Amerika dan Perancis sekitar tahun 1700, hak penentuan sendiri terus diberi perhatian khususnya selepas berlaku penolakan dan bantahan terhadap kerajaan oleh rakyatnya kerana pemerintahan tersebut dianggap sebagai kuasa asing yang memerintah mereka.²²

Lantaran itu, hak penentuan sendiri yang lahir daripada fahaman Marxisme dalam kelompok liberalisme²³ ini dipelopori oleh mantan Presiden Amerika Syarikat, Wilson. Hak berkenaan dikatakan berakar umbi di bawah aliran pemikiran politik demokrasi (*democratic political thought*) dalam konteks Revolusi Amerika dan

Perancis.²⁴ Hak penentuan sendiri turut dianggap fundamental dalam pembentukan sebuah kerajaan yang memiliki kuasa sah kerana bersandarkan kepada persetujuan rakyat jelata.²⁵ Kenyataan ini selari dengan pandangan Sureda yang menjelaskan bahawa hak penentuan sendiri berpasak di bawah doktrin “kedaulatan popular” yang mengangkat kedudukan dan kehendak rakyat sebagai unsur utama bagi pembentukan sesebuah kerajaan.²⁶

Menurut Raic²⁷ dan Umozurike,²⁸ hak penentuan sendiri merupakan suatu prinsip yang bersandarkan kepada undang-undang semulajadi kerana mendokong prinsip ketuhanan dan semulajadi. Maka, idea yang diketengahkan ini menolak pemerintahan luar serta tidak menerima sebarang hak pemerintahan asing untuk menentukan nasib sesuatu masyarakat tanpa sebarang rundingan dan perbincangan.²⁹ Hal ini disebabkan oleh perkaitan peranan rakyat dalam pembentukan sesebuah kerajaan yang sah yang didasari oleh kehendak dan kemahuan rakyat dalam sesebuah negara berkenaan.³⁰ Kehendak dan kemahuan rakyat ini berkembang dan memberi impak kepada undang-undang antarabangsa.

Setelah mengalami perkembangan di atas, konsep hak penentuan sendiri diberi perhatian sehingga diterima dalam pelbagai instrumen undang-undang antarabangsa. Antaranya ialah Piagam Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu (PBB) yang mengiktiraf hak berkenaan melalui peruntukkan Perkara 1(2)³¹ dibaca bersama Perkara 55³² piagam yang sama. Walau bagaimanapun, beberapa sarjana seperti Hannum,³³ Nawaz³⁴ dan Umozurike³⁵ mempertikaikan bahawa maksud dan pengisian hak penentuan sendiri masih kabur.³⁶

Selain itu, hak penentuan sendiri turut diperuntukkan dalam pelbagai instrumen undang-undang antarabangsa yang mengiktiraf hak semua orang. Antara instrumen undang-undang antarabangsa yang dimaksudkan ialah Deklarasi mengenai Pemberian Kemerdekaan kepada Negara Jajahan dan Rakyat 1514, 1960 (*Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*),³⁷ Prinsip yang menjadi Panduan kepada Ahli untuk menentukan Samada Wujudnya Obligasi untuk memindahkan Maklumat yang diperuntukkan di bawah Perkara 73E, Piagam, Resolusi 1541 (*Principles Which Should Guide Members in Determining Whether or Not an Obligation Exist to Transmit the Information Called for under Article 73E of The Charter*)³⁸ dan Deklarasi Prinsip Undang-undang Antarabangsa mengenai Hubungan Mesra dan Kerjasama antara Negara menurut Piagam Bangsa-Bangsa Bersatu (selepas ini dirujuk sebagai Deklarasi Prinsip Undang-undang Antarabangsa mengenai Hubungan Mesra dan Kerjasama).³⁹ Namun, orang asal dikatakan bukan benefisiari kepada hak penentuan sendiri di bawah instrumen-instrumen berkenaan.

Orang asal juga dikatakan tidak berhak ke atas hak penentuan sendiri di bawah WAHSP dan WAHSEB. Walaupun Perkara 1 WAHSP mengiktirafkan hak penentuan sendiri kepada semua orang yang meliputi empat dimensi utama iaitu politik, sosial, ekonomi dan budaya, namun orang asal dikatakan bukan benefisiari hak tersebut kerana kekaburan definisi terma “orang”.⁴⁰ Walau bagaimanapun, kupasan mengenai hak penentuan sendiri semua orang dan definisi orang di bawah undang-undang antarabangsa tidak dibincangkan dalam penulisan ini.

PERKEMBANGAN HAK PENENTUAN KENDIRI ORANG ASAL

Selain instrumen undang-undang antarabangsa, hak penentuan sendiri dan suara orang asal semakin mendapat perhatian dalam organisasi antarabangsa sehingga tertubuhnya Kumpulan Kerja Populasi Orang Asal (KKPOA) pada 1982. KKPOA telah ditubuhkan di bawah Resolusi Majlis Ekonomi dan Sosial (*Economic and Social Council Resolution*) 1982/34, yang diberikan kuasa kepada *Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*.⁴¹ Mandat KKPOA ialah untuk menyemak semula perkembangan, kebajikan dan kebebasan asasi orang asal serta mengutamakan perjuangan untuk mewujudkan suatu piawaian antarabangsa bagi kelompok orang asal.⁴² Untuk melaksanakan mandat ini, KKPOA melibatkan pelbagai peringkat peserta seperti wakil kerajaan, pertubuhan bukan kerajaan, orang asal dan pertubuhan yang mewakili mereka.⁴³ Berkonsepkan penyertaan terbuka, KKPOA merupakan forum terbesar yang dianjurkan oleh Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu bagi membincang isu hak asasi manusia secara khusus iaitu hak orang asal.⁴⁴ Sungguhpun begitu, Lile menyifatkan fungsi KKPOA kurang berkesan kerana mandat yang diberikan tidak seperti badan yang berkuasa yang boleh menerima laporan, menjalankan siasatan mahupun mengenakan tindakan kepada pencabul hak asasi orang asal.⁴⁵

Di sepanjang sesi persidangan KKPOA, isu dan hak penentuan sendiri orang asal diberi tumpuan utama. Pelbagai perwakilan dari negara dan pertubuhan yang hadir pada persidangan tersebut menyantuni perjuangan orang asal untuk memperkasakan perlindungan hak mereka di bawah undang-undang antarabangsa. Kesungguhan perjuangan hak penentuan sendiri dapat dilihat menerusi wakil *The Indian Law Resource Centre* dalam sesi pertama persidangan KKPOA telah menekankan agar hak penentuan sendiri orang asal diberi pengiktirafan setaraf dengan semua "orang" termasuklah hak untuk pemerintahan sendiri di wilayah mereka sendiri.⁴⁶

Ekoran daripada kesungguhan pelbagai perwakilan orang asal, Kumpulan Kerja Deraf Deklarasi mengenai Hak Orang Asal (KKDD) telah ditubuhkan khusus untuk menggubal deraf deklarasi berkaitan dengan perlindungan hak orang asal. KKDD secara rasmi telah ditubuhkan pada tahun 1995 berdasarkan resolusi Majlis Ekonomi dan Sosial 1995/32 (*Economic and Social Council Resolution 1995/32*).⁴⁷ Mandat utama KKDD adalah untuk membahaskan draf deklarasi yang telah dihasilkan oleh KKPOA yakni deraf yang telah dipersetujui pada sesi ke 11, Julai 1993, dan deraf yang sama telah diterima oleh Sub-Suruhanjaya Pencegahan Diskriminasi dan Perlindungan Minoriti pada bulan Ogos 1994.⁴⁸ Ironinya, orang asal terus dinafikan hak untuk menyertai persidangan tersebut atas alasan persidangan KKDD merupakan proses antara kerajaan. Namun, unsur diskriminasi dan ketidakadilan ini dapat ditangani apabila perwakilan orang asal mendesak untuk menyertai persidangan dan Suruhanjaya Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu berkaitan Hak Asasi Manusia bersetuju untuk mengambilkira pandangan dan perspektif orang asal dalam sesuatu isu.⁴⁹

Sama seperti KKPOA, hak penentuan sendiri merupakan aspek yang sering menjadi perhatian dalam persidangan KKDD. Laporan persidangan ke-57 KKDD yang dipengerusikan Pelapor, Luis-Enrique Chávez menekankan bahawa hak penentuan sendiri merupakan perkara fundamental kepada orang asal.⁵⁰ Desakan

pengiktirafan hak penentuan sendiri telah disokong oleh pelbagai kajian oleh pakar-pakar seperti Daes,⁵¹ Alfonzo Martinez⁵² dan juga Martinez Cobo.⁵³ Perwakilan orang asal menyeru agar hak penentuan sendiri diterima dan mereka terbuka untuk menerima sebarang pindaan sekiranya pindaan tersebut mampu memperkasakan peruntukan hak penentuan sendiri yang selari dengan konsep kesamarataan dan tanpa diskriminasi.⁵⁴

Tanggal 13 September 2007, Perhimpunan Agung Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu telah menerima Deklarasi mengenai Hak Orang Asal (DHOA).⁵⁵ Walaupun persidangan 107 & 108 telah menyaksikan sokongan majoriti ahli persidangan terhadap DHOA termasuk Malaysia, terdapat empat buah negara yang menolak penerimaan tersebut iaitu Amerika Syarikat, Australia, New Zealand dan juga Kanada, manakala 11 buah negara lagi mengambil pendekatan menahan diri daripada mengundi atau mengambil sikap berkecuali.⁵⁶ Walau bagaimanapun, empat buah negara yang menentang tersebut mengubah pendirian untuk menyokong DHOA. Australia telah merubah pendiriannya pada April 2009 diikuti oleh New Zealand pada tahun berikutnya iaitu April 2010.⁵⁷ Pada November 2010, Kanada mengikut jejak langkah Australia manakala tanggal Disember tahun yang sama turut menyaksikan pengumuman sokongan terhadap DHOA oleh Presiden Amerika Syarikat sendiri.⁵⁸

Pelbagai usaha dan cabaran yang dihadapi orang asal menunjukkan bahawa hak penentuan sendiri begitu penting kepada *survival* mereka. Kepentingan pengiktirafan hak berkenaan dikatakan mampu memperkasakan lagi kerajaan secara menyeluruh.⁵⁹ Malahan, perwakilan orang asal dari *Taller de Historia Oral Andina* menegaskan bahawa pengiktirafan hak penentuan sendiri juga mampu bertindak sebagai pentas penyelesaian bagi isu berkaitan kemiskinan, buta huruf, kekurangan zat makanan dan kesisihan politik.⁶⁰

Di samping itu, beberapa perwakilan dalam sesi KKDD termasuklah orang asal menyeru agar hak penentuan sendiri ini diambil perhatian. Bukan hanya penting bagi kelangsungan hidup orang asal, perwakilan seperti Ted Moses⁶¹ dan Wilton⁶² menegaskan bahawa hak penentuan sendiri juga merupakan hak yang diwarisi dan mempunyai asas perundangan yang kukuh di bawah prinsip undang-undang antarabangsa. Perwakilan orang asal berharap deklarasi khusus untuk orang asal harus dijadikan sebagai wacana untuk menzahirkan penghormatan kepada orang asal khususnya pada memperkasakan hak penentuan sendiri dan hak kolektif.⁶³ Perwakilan orang asal juga menyifatkan penafian hak penentuan sendiri merupakan salah satu bentuk diskriminasi kerana hak berkenaan bukan prinsip undang-undang antarabangsa yang baharu diwujudkan kepada orang asal.⁶⁴

PENUTUP

Sungguhpun undang-undang antarabangsa mengiktiraf hak penentuan sendiri orang asal, namun pengiktirafan hak berkenaan di peringkat domestik masih menjadi persoalan. Oleh yang demikian, artikel ini mencadangkan agar hak penentuan sendiri orang asal perlu diiktiraf di peringkat domestik selaras dengan pengiktirafan yang diberikan oleh undang-undang antarabangsa. Salah satu bentuk pengiktirafan ialah melalui penambahbaikan undang-undang dalam melindungi hak dan kepentingan orang asal. Pengiktirafan hak penentuan sendiri ini adalah sangat penting untuk

melindungi hak orang asal agar selari dengan piawaian undang-undang antarabangsa dan seterusnya membantu negara untuk melaksanakan obligasinya terhadap undang-undang antarabangsa.

PENGHARGAAN

Penulisan ini telah dibentangkan dalam Persiswa Law Conference 2016 di Fakulti Undang-undang, Universiti Kebangsaan Malaysia pada 23-24 July 2016 yang dibiayai oleh Geran Penyelidikan UPSI/FRGS (2015-0164-107-02).

NOTA

- ¹ Deklarasi Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu terhadap Hak Orang Asal (DHOA) telah diluluskan pada 13 September 2007 oleh Perhimpunan Agung PBB pada sesi ke 61. Lihat Agenda 68, A/Res/61/295.
- ² Cornassel, JJ & Hopkins TP, Indigenous “Sovereignty” and International Law: Revised Strategies for Pursuing “Self Determination”, *Hawaiian Journal of Law & Politics*, Vol 2 (Summer 2006), hlm 53.
- ³ Special Rapporteur, Jose R. Martinez Cobo, Study of the Problem of Discrimination and Protection of Minorities, Vol V, Conclusion, Proposal and Recommendations, E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4, para 379-380, hlm 29.
- ⁴ Victoria Tauli-Corpuz, 'How the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples Got Adopted,' 2011, <http://www.tebtebba.org/index.php/all-resources/category/20-un-declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples?limitstart=0>, (8 Februari 2015), hlm 1. Chief Deskaheh mengemukakan tuntutan berkaitan hak untuk bebas tinggal di tanah adat mereka, hak terhadap agama dan undang-undang mereka. Selain tuntutan kaum Iroquois, pemimpin Māori pada 1925 telah mewakili orang asal New Zealand turut mengemukakan masalah yang dihadapi mereka kerana kerajaan telah melanggar peruntukan Tiriti Waitangi. Walaubagaimanapun, orang asal tidak diberikan ruang sebagai audien dalam Liga Bangsa-bangsa ini. Lihat juga Gale Courey Toensing, Declaration adoption marks the end of the first step, http://www.indianlaw.org/sites/default/files/resources/ICT_Declaration_marks_end_of_first_step_9-21-07.pdf, (10 Februari 2015).
- ⁵ Javaid Rehman, International Law and Indigenous Peoples: Definitional and Practical Problems, *International Law and Indigenous Peoples*, hlm 229-231.
- ⁶ Chairperson-Rapporteur: Mr. Luis-Enrique Chávez (Peru), Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Sixth Session, E/CN.4/2000/84, para 43. Lihat Chairperson-Rapporteur: Mr. José Urrutia (Peru), Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Fifth Session, E/CN.4/1999/82, para 70.
- ⁷ Knop, *Diversity and Self-Determination in International Law*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2004, hlm 37.
- ⁸ Hannum, Hurst, New Development in Indigenous Rights, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 28:649, 1987, hlm 650.
- ⁹ Definisi hak penentuan sendiri ini juga turut dibincangkan dalam Muhamad Sayuti Hassan @ Yahya & Rohaida Nordin (2016) Prinsip Izin Maklum Awal Bebas Telus (IMABT): Kajian Kes Indigenous Cultural Communities & Indigenous Peoples di Filipina, *Malaysian Journal of Law and Society*, 20 JUUM 23 – 31.
- ¹⁰ Sixty-first General Assembly Plenary 107th & 108th Meetings (AM & PM), General Assembly Adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples; ‘Major Step Forward’ Towards Human Rights for All.
- ¹¹ “Indigenous peoples have the right to self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development.”

- ¹² Daes, The Right of Indigenous Peoples to “Self-Determination” in Contemporary World Order Dalam Clark (pnyt.), *Self-Determination, International Perspectives*, Macmillan Press Ltd, London, 1996, hlm 49.
- ¹³ Perkara 4 memperuntukan seperti berikut.. “have the right to autonomy or self-government in matters relating to their internal and local affairs, as well as ways and means for financing their autonomous functions”.
- ¹⁴ Rohaida, Muhamad Sayuti & Witbrodt, 'Indigenous Peoples in Asia: Indigenousness and Self-Determination', hlm 522.
- ¹⁵ Chairperson-Rapporteur: Ms. Erica-Irene A. Daes, Report of the Working Group on Indigenous Populations on Its Eleventh Session, Discrimination against Indigenous Peoples, E/CN.4/Sub.2/1993/29, para 61.
- ¹⁶ Curzon, Dictionary of Law, Pearson Education Limited, Harlow, 2002, hlm 158. *Erga omnes* membawa maksud “kepada semua”.
- ¹⁷ Anaya, JS, *Indigenous Peoples in International Law*, Oxford University Press, New York, 2004, hlm 97. Lihat Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and self-determination, The Accomodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990, hlm 45.
- ¹⁸ Perkara 53, Konvensyen Viena memperuntukan seperti berikut: *A treaty is void if, at the time of its conclusion, it conflicts with a peremptory norm of general international law. For the purposes of the present Convention, a peremptory norm of general international law is a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character.*
- ¹⁹ Daes, 'The Concept of Self-Determination and Autonomy of Indigenous Peoples in the Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples', (2001-2002) 14 (259) *St. Thomas Law Review*, hlm 263.
- ²⁰ Tesfagiorgis, 'Self-Determination: Its Evolution and Practice by the United Nations and Its Application to the Case of Eritrea', (1987) 6 (75) *Wisconsin International Law Journal*, hlm 80. Lihat Umozurike, *Self-Determination in International Law*, Archon Book, United States of America, 1972, hlm 3. Lihat Iorns, 'Indigenous Peoples and Self-Determination: Challenging State Sovereignty', (1992) 24:199 *Case W. Res Journal of International Law*, hlm 239.
- ²¹ Umozurike, *Self-Determination in International Law*, hlm 6. Perkataan “*selbstbestimmungsrecht*” telah digunakan dalam satu resolusi London International Socialist Congress, 1896.
- ²² Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, Kluwer Law International, The Hague, 2002, hlm 173.
- ²³ Graham, 'Self-Determination for Indigenous Peoples after Kosovo: Translating Self-Determination "into Practice" and "into Peace"', (1999-2000) 6 (455) *ILSA Journal of International & Comparative Law*, hlm 455.
- ²⁴ Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, Kluwer Law International, The Hague, 2002, hlm 178.
- ²⁵ Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, hlm 175. Lihat juga Umozurike, *Self-Determination in International Law*, Archon Book, United States of America, 1972, hlm 9. Menurut Umozurike, idea-idea yang dicetuskan menerusi Revolusi Amerika ini terus diperjuangkan oleh Jefferson yang turut menolak kekuasaan kekejaman kuasa luar, membela kehendak rakyat dan terus berusaha untuk menobatkan hak penentuan sendiri dalam kalangan rakyat. Jeffereson merupakan tokoh pemimpin Revolusi Amerika dan idea beliau banyak dipengaruhi oleh ahli falsafah seperti Locke dan Burlamaqui.
- ²⁶ Sureda, *The Evolution of the Right of Self-Determination, a Study of United Nations Practice*, A. W. Sijthoff International Publishing Company, Netherlands, 1973, hlm 17-18. Menurut Sureda, hak penentuan sendiri adalah satu penolakan terhadap kezaliman oleh rejim yang angkuh seterusnya berusaha untuk menggantikan kuasa zalim dengan sesuatu yang lebih adil. Hak berkenaan mempunyai kaitan dengan prinsip yang dikenali sebagai pertukaran yang aman/damai. Prinsip pertukaran damai ini adalah implikasi daripada pemakaian prinsip kedaulatan popular yakni pemerintahan sesebuah wilayah akan bertukar dengan persetujuan rakyat.
- ²⁷ Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, Kluwer Law International, The Hague, 2002, hlm 173.
- ²⁸ Umozurike, *Self-Determination in International Law*, Archon Book, United States of America, 1972, hlm 6.

- ²⁹ Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, Kluwer Law International, The Hague, 2002, hlm 173. Penolakan ini termasuklah dari aspek penentuan status politik, budaya, sosial dan juga aktiviti ekonomi.
- ³⁰ Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, hlm 175 & 178. Prinsip hak penentuan sendiri turut mempunyai kaitan yang rapat dengan teori demokratik dan ia juga mirip dengan teori kedaulatan.
- ³¹ Perkara 1(2) Piagam Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu telah memperuntukkan seperti berikut: *To develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples, and to take other appropriate measures to strengthen universal peace*. Hak penentuan sendiri yang ditekankan dalam Perkara 1(2) Piagam PBB ialah mengiktiraf hak kepada semua “orang” untuk membentuk hubungan baik antara negara. Di samping itu, perkara 55 menekankan unsur hak penentuan sendiri melaksanakan mandat dan peranan PBB untuk menjamin kestabilan dan keharmonian hubungan antara negara.
- ³² Perkara 55 Piagam Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu telah memperuntukkan seperti berikut: *With a view to the creation of conditions of stability and well-being which are necessary for peaceful and friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples...*
- ³³ Hannum, H, *Documents on Autonomy and Minority Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993, hlm 3. Hannum menyatakan bahawa hak penentuan sendiri tidak diberi perhatian dalam Deklarasi Sejagat Hak Asasi Manusia 1948. Lihat Hannum, H, *Autonomy, Sovereignty, and self-determination, The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990, hlm 33.
- ³⁴ Nawaz, 'The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination', (1965) 8 *Duke Law Journal*, hlm 89. Nawaz membezakan penafsiran peruntukan piagam ini berdasarkan kepada tiga pendekatan utama iaitu peringkat *travaux preparatoires*, pandangan sarjana dan juga amalan di beberapa buah negara berkaitan dengan penerimaan dan pelaksanaan hak penentuan sendiri.
- ³⁵ Umozurike, *Self-Determination in International Law*, Archon Book, United States of America, 1972, hlm 44. Lihat Iorns, 'Indigenous Peoples and Self-Determination: Challenging State Sovereignty', (1992) 24:199 *Case W. Res Journal of International Law*, hlm 245.
- ³⁶ Kekaburan tersebut mungkin berpunca daripada kecelaruan sewaktu penggubalan piagam dahulu di mana hak berkenaan tidak diperuntukkan ketika draf dibentangkan dalam *The Dumbarton Oaks Proposal for the Establishment of a General International Organization* sebaliknya peruntukan mengenai penentuan sendiri kemudiannya ditambah ketika Konferens di San Francisco pada tahun 1945. Dalam perdebatan mengenai hak penentuan sendiri dalam piagam PBB, ahli jawatankuasa mencadangkan pindaan daripada perkataan “to strengthen international order on the basis of respect for the essential rights and equality of the states, and the people’s right of self-determination” kepada perkataan “based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples”. Terdapat dua perkara yang menjadi punca kekeliruan iaitu (1) maksud “orang” di mana “orang” boleh ditafsirkan sebagai negara atau sebagai sekumpulan masyarakat dalam sesebuah negara, manakala (2) perkataan “the peoples right to self-determination” membuka ruang kepada campur tangan luar. Lihat Cristescu, *The Right to Self-Determination, Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments*, E/CN.4/Sub.2/404/Rev.1, para 16-17. Di samping itu, Iorns melihat kekaburan dalam peruntukan hak tersebut apabila hak berkenaan boleh ditafsirkan secara luas atau sempit termasuklah pemisahan. Lihat Iorns, 'Indigenous Peoples and Self-Determination: Challenging State Sovereignty', hlm 248.
- ³⁷ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, General Assembly Resolution 1514 (XV), 14 December 1960. Perenggan 2 memperuntukkan seperti berikut: “All peoples have the right to self-determination; by virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development”. Lihat Pomerance, *Self-Determination in Law and Practice, the New Doctrine in the United Nations*, Martinus Nijhoff Publisher, The Hague, 1982, hlm 1.
- ³⁸ *Principles Which Should Guide Members in Determining Whether or Not an Obligation Exist to Transmit the Information Called For Under Article 73E of The Charter. Resolution 1541* diterima tiga hari selepas Deklarasi 1960 dengan 69 undian berbanding 2 undian yang tidak menyokong dan 21 yang tidak hadir. Lihat Hannum, *Documents on Autonomy and Minority Rights* Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993, hlm 23.
- ³⁹ *Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-Operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations*, General Assembly Resolution 2625 (XXV), Annex, 25 UN GAOR, Supp. (No. 28), UN Doc. A/5217 of 24 Oktober 1970.

- ⁴⁰ Thornberry, *Indigenous Peoples and Human Rights*, Manchester University Press, United Kingdom, 2002, hlm 126. Kupasan lanjut turut dibahasakan oleh Xanthaki, *Indigenous Rights and United Nations Standards, Self-Determination, Cultural and Land*, Cambridge University Press, New York, 2008, hlm 133.
- ⁴¹ Economic and Social Council Resolution 1982/34, E/Res/1982/34, Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations, para 1.
- ⁴² Mandate of the Working Group on Indigenous Populations, 2012, www.ohchr.org/EN/Issues/Ipeoples/pages/MandateWGIP.aspx, (8 Februari 2015).
- ⁴³ Lile, 'A New Era for Indigenous Peoples, the United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues', (2006) (2) *Journal of Indigenous Peoples Rights No. 2/2006*, hlm 14.
- ⁴⁴ Mandate of the Working Group on Indigenous Populations, 2012, www.ohchr.org/EN/Issues/Ipeoples/pages/MandateWGIP.aspx, (8 Februari 2015).
- ⁴⁵ Lile, 'A New Era for Indigenous Peoples, the United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues', (2006) (2) *Journal of Indigenous Peoples Rights No. 2/2006*, hlm 15.
- ⁴⁶ Chairman-Rapporteur: Asbjorn Eide, E/CN.4/Sub.2/AC.4/1982/R.1 UNWGIP 1st Session Document 82-11964 - Statements by the World Council of Indigenous Peoples, Indian Law Resource Center and Draft Resolution by the International Indian Treaty Council, para 5.
- ⁴⁷ Working Group on the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, None Working Group on the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Ipeoples/Pages/WGDraftDeclaration.aspx>, (8 Februari 2015).
- ⁴⁸ Wiessner, S. 2009. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/ga_61-295/ga_61-295.html, (8 Februari 2015). Lihat Victoria Tauli-Corpuz, 'How the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples Got Adopted,' 2011, <http://www.tebtebba.org/index.php/all-resources/category/20-un-declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples?limitstart=0>, (8 Februari 2015), hlm 3. KKDD memulakan sesi persidangan pertama pada 20 November 1995 dan persidangan terakhir di bawah mandat ini adalah pada sesi ke-12 pada 3 Februari 2006.
- ⁴⁹ Victoria Tauli-Corpuz, 'How the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples Got Adopted', hlm 3.
- ⁵⁰ Chairperson-Rapporteur: Luis-Enrique Chávez, Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Seventh Session, E/CN.4/2001/85, para 57.
- ⁵¹ Kajian yang dijalankan oleh Pelapor Khas, Ms Erica-Irene Daes ialah Orang Asal dan Hubungannya dengan Tanah Adat. Lihat Special Rapporteur Mrs. Erica-Irene A. Daes, Prevention of Discrimination and Protection of Indigenous Peoples and Minorities, Indigenous Peoples and Their Relationship to Land (E/CN.4/Sub.2/2001/21).
- ⁵² Kajian yang dijalankan oleh Pelapor Khas Miguel Alfonso Martinez ialah kajian mengenai triti perjanjian dan pengaturan konstruktif yang lain antara kerajaan dan orang asal. Lihat Special Rapporteur: Miguel Alfonso Martínez, Study on Treaties, Agreements and Other Constructive Arrangements between States and Indigenous Populations, E/CN.4/Sub.2/1999/20.
- ⁵³ Kajian yang dijalankan oleh Pelapor Khas Martinez Cobo ialah kajian mengenai permasalahan diskriminasi terhadap orang asal. Lihat Cobo, Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Peoples, Sub-Commission of Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, E/CN.4/Sub.2/1982/2/Add.1.
- ⁵⁴ Antara perwakilan orang asal yang dimaksudkan ialah The Indian Law Resource Centre, The Assembly of First Nations, The International Treaty Four Secretariat dan the Grand Council of the Crees. Chairperson-Rapporteur: Mr. Luis-Enrique Chávez, Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Seventh Session, E/CN.4/2001/85, para 58, 59 & 60.
- ⁵⁵ GA/0612, 107th & 108th Meetings, www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10612.doc.htm, (8 Februari 2015). Sixty-first General Assembly Plenary 107th & 108th Meetings (AM & PM), General Assembly Adopts Declaration on Rights of Indigenous Peoples; 'Major Step Forward' Towards Human Rights for All.
- ⁵⁶ Wiessner, Report on the Rights of Indigenous Peoples by International Law Association, the Hague Conference 2010, para 5. Negara-negara yang berkecuali daripada mengundi adalah Azerbaijan, Bangladesh, Bhutan, Burundi, Colombia, Georgia, Kenya, Nigeria, Russia, Samoa and Ukraine. Namun, pendirian Kolombia dan Samoa berubah apabila kedua-dua buah negara ini menyokong peruntukan DHOA pada akhirnya.

- ⁵⁷ Rohaida, Muhamad Sayuti & Witbrodt, 'Indigenous Peoples in Asia: Indigenoussness and Self-Determination', (2012) *The Law Review*, hlm 510.
- ⁵⁸ Rohaida, Muhamad Sayuti & Witbrodt, 'Indigenous Peoples in Asia: Indigenoussness and Self-Determination', hlm 510.
- ⁵⁹ Perwakilan orang asal dari *Association of Indigenous Peoples of the North, Siberia dan Far East* menegaskan bahawa kerajaan tidak perlu kkuatir dengan pengiktirafan hak penentuan sendiri orang asal kerana pengiktirafan berkenaan dapat membantu kerajaan secara tidak langsung. Chairperson-Rapporteur: Mr. Luis-Enrique Chávez (Peru), Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Sixth Session, E/CN.4/2000/84, para 46. Pengiktirafan hak penentuan sendiri dilihat dapat membantu kerajaan melalui motivasi kerana mereka bebas untuk menentukan pembangunan dan kemajuan mengikut acuan orang asal sendiri tanpa disekat oleh mana-mana pihak.
- ⁶⁰ Chairperson-Rapporteur: Mr. Luis-Enrique Chávez (Peru), Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Sixth Session, E/CN.4/2000/84, para 51.
- ⁶¹ HR/GENEVA/TSIP/SEM/2003/BP.10, 'Proposed Recommendations to the UN Expert Seminar on Treaties, Expert Seminar on Treaties, Agreements and Other Constructive Arrangements between States and Indigenous Peoples, Geneva, Organized by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, HR/Geneva/TSIP/Sem/2003/BP.10', (15-17 December 2003), hlm 11. Ted Moss merupakan perwakilan daripada *Grand Council of the Cree*.
- ⁶² Rapporteur Andrea Carmen: International Indian Treaty Council, Report on the Expert Seminar on Indigenous Peoples' Permanent Sovereignty over Natural Resources and Their Relationship to Land, Other Matters: Second International Decade of the World's Indigenous Peoples, E/CN.4/Sub.2/AC.4/2006/3, para 11. Wilton merupakan perwakilan yang mewakili *International Organization on Indigenous Resource Development (IOIRD)*, Kanada. Kenyataan beliau telah disokong oleh Perjanjian No. 6 di Kanada.
- ⁶³ Chairperson-Rapporteur: José Urrutia (Peru), Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32 of 3 March 1995, Commission on Human Rights, Fifty-Second Session, E/CN.4/1996/84, para 24.
- ⁶⁴ Chairperson-Rapporteur: José Urrutia (Peru), Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32 of 3 March 1995, Commission on Human Rights, Fifty-Second Session, E/CN.4/1996/84, para 35.

RUJUKAN

- Anaya, S. J. 2004. *Indigenous Peoples in International Law*. 2. Oxford: Oxford University Press.
- Chairperson-Rapporteur: Mr. Luis-Enrique Chávez (Peru). 6 December 1999. Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Sixth Session, E/Cn.4/2000/84.
- Chairman-Rapporteur: Mr. José Urrutia (Peru). 15 December 1997. Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, E/Cn.4/1998/106, Commission on Human Rights Fifty-Fourth Session.
- Chairperson-Rapporteur: Mr. José Urrutia (Peru). 4 January 1996. Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32 of 3 March 1995, Commission on Human Rights, Fifty-Second Session, E/Cn.4/1996/84.
- Chairman-Rapporteur: Mr. Asbjorn Eide. 1982. E/Cn.4/Sub.2/Ac.4/1982/R.1 Unwgip 1st Session Document 82-11964 - Statements by the World Council of Indigenous Peoples, Indian Law Resource Center and Draft Resolution by the International Indian Treaty Council.

-
- Chairperson-Rapporteur: Mr. Luis-Enrique CháVez. 6 February 2001. Report of the Working Group Established in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1995/32, Commission on Human Rights, Fifty-Seventh Session, E/Cn.4/2001/85.
- Corntassel, JJ & Hopkins TP, Indigenous “Sovereignty” and International Law: Revised Strategies for Pursuing “Self Determination”, *Hawaiian Journal of Law & Politics*, Vol 2 (Summer 2006), hlm 53.
- Cobo, M. J. R. M. 1982. Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Peoples, Sub-Commission of Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, E/Cn.4/Sub.2/1982/2/Add.1.
- Cristescu, A. 1981. The Right to Self-Determination, Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments, E/Cn.4/Sub.2/404/Rev.1.
- Curzon, L. B. 2002. Dictionary of Law. Dictionary of Law. Harlow, Pearson Education Limited.
- Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-Operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations, General Assembly Resolution 2625 (Xxv), Annex, 25 Un Gaor, Supp. (No. 28), Un Doc. A/5217 of 24 October 1970.
- Daes, E. I. 2001-2002. The Concept of Self-Determination and Autonomy of Indigenous Peoples in the Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. *St. Thomas Law Review* 14(259):
- Daes, I. E. 1996. The Right of Indigenous Peoples to “Self-Determination” in Contemporary World Order Dlm. Clark, D. (pnyt.). *Self-Determination, International Perspectives* hlm. 47-57. London: Macmillan Press Ltd.
- Economic and Social Council Resolution 1982/34, E/Res/1982/34, Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations.
- Erica-Irene A. Daes. 19 July 1993. Explanatory Note Concerning the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, by Erica-Irene A. Daes, Chairperson of the Working Group on Indigenous Populations, E/Cn.4/Sub.2/1993/26/Add.1, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Forty-Fifth Session.
- General Assembly GA/10612. 2007. General Assembly, Sixty-First Session, 107th Plenary Meeting, Thursday, 13 September 2007, 10 A.M. New York, A/61/Pv.107.
- Gale Courey Toensing, Declaration adoption marks the end of the first step, http://www.indianlaw.org/sites/default/files/resources/ICT_Declaration_marks_end_of_first_step_9-21-07.pdf, (10 Februari 2015).
- Graham, L. M. 1999-2000. Self-Determination for Indigenous Peoples after Kosovo: Translating Self-Determination "into Practice" and "into Peace". *ILSA Journal of International & Comparative Law* 6(455): 455-466.
- Nawaz, M. K. 1965. The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination. *Duke Law Journal* 8(82-101).
- Hannum, Hurst, New Development in Indigenous Rights, *Virginia Journal of International Law*, Vol. 28:649, 1987, hlm 650.
- Hannum, H. 1990. *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination, the Accomodation of Conflicting Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

-
- Hannum, H. 1993. *Documents on Autonomy and Minority Rights* London: Martinus Nijhoff Publishers.
- HR/Geneva/TSIP/Sem/2003/Bp.10. 15-17 December 2003. Proposed Recommendations to the Un Expert Seminar on Treaties, Expert Seminar on Treaties, Agreements and Other Constructive Arrangements between States and Indigenous Peoples, Geneva, Organized by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, HR/Geneva/TSIP/Sem/2003/Bp .10.
- Iorns, C. J. 1992. Indigenous Peoples and Self-Determination: Challenging State Sovereignty. *Case W. Res Journal of International Law* 24:199(199-348).
- Knop, K. 2004. *Diversity and Self-Determination in International Law*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Lile, H. K. 2006. A New Era for Indigenous Peoples, the United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues. *Journal of Indigenous Peoples Rights* No. 2/2006 2).
- Muhamad Sayuti Hassan @ Yahya & Rohaida Nordin (2016) Prinsip Izin Maklum Awal Bebas Telus (IMABT): Kajian Kes Indigenous Cultural Communities & Indigenous Peoples di Filipina, *Malaysian Journal of Law and Society*, 20 JUUM 23 – 31.
- Pomerance, M. 1982. *Self-Determination in Law and Practice, the New Doctrine in the United Nations*. The Hague: Martinus Nijhoff Publisher.
- Raic, D. 2002. *Statehood and the Law of Self-Determination*. The Hague: Kluwer Law International.
- Rehman, J. 1998. International Law and Indigenous Peoples: Definitional and Practical Problems. *Journal of Civil Liberties* Vol. 3(3)(224–239).
- Rohaida, N., Muhamad Sayuti, B. H. Y. & Witbrodt, M. A. 2012. Indigenous Peoples in Asia: Indigenousness and Self-Determination *The Law Review* 510-529.
- Rapporteur Andrea Carmen: International Indian Treaty Council. 5 May 2006. Report on the Expert Seminar on Indigenous Peoples' Permanent Sovereignty over Natural Resources and Their Relationship to Land, Other Matters: Second International Decade of the World's Indigenous Peoples, E/Cn.4/Sub.2/Ac.4/2006/3.
- Special Rapporteur, Jose R. Martinez Cobo, Study of the Problem of Discrimination and Protection of Minorities, Vol V, Conclusion, Proposal and Recommendations, E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4, para 379-380, hlm 29.
- Special Rapporteur Mrs. Erica-Irene A. Daes. 11 June 2001. Prevention of Discrimination and Protection of Indigenous Peoples and Minorities, Indigenous Peoples and Their Relationship to Land (E/Cn.4/Sub.2/2001/21).
- Special Rapporteur: Miguel Alfonso Martínez. 22 June 1999. Study on Treaties, Agreements and Other Constructive Arrangements between States and Indigenous Populations, E/Cn.4/Sub.2/1999/20.
- Sureda, A. R. 1973. *The Evolution of the Right of Self-Determination, a Study of United Nations Practice*. Netherlands: A. W. Sijthoff International Publishing Company.
- Suruhanjaya Hak Asasi Manusia Malaysia. 2013. Laporan Inkuiri Nasional Mengenai Hak Tanah Orang Asal / Asli.
- Thornberry, P. 2002. *Indigenous Peoples and Human Rights*. United Kingdom: Manchester University Press.

-
- Tesfagiorgis, G. H. 1987. Self-Determination: Its Evolution and Practice by the United Nations and Its Application to the Case of Eritrea. *Wisconsin International Law Journal* 6(75): 75-127.
- Umzurike, U. O. 1972. *Self-Determination in International Law*. United States of America: Archon Book.
- Victoria Tauli-Corpuz, 'How the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples Got Adopted,' 2011, <http://www.tebtebba.org/index.php/all-resources/category/20-un-declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples?limitstart=0>, (8 Februari 2015), hlm 1.
- Wiessner, S. 2009. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/ga_61-295/ga_61-295.html, (8 Februari 2015).
- Wiessner, S. 2010. Report on the Rights of Indigenous Peoples by International Law Association, the Hague Conference 2010.
- Xanthaki, A. 2008. *Indigenous Rights and United Nations Standards, Self-Determination, Cultural and Land*. New York: Cambridge University Press.

Dr. Muhamad Sayuti bin Hassan @ Yahya
Pensyarah Kanan
Fakulti Sains Kemanusiaan
Universiti Pendidikan Sultan Idris
Tanjung Malim
Perak
Emel: sayuti@fsk.upsi.edu.my

Professor Madya Dr. Rohaida Nordin
Fakulti Undang-undang
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM Bangi
Selangor
Emel: rohaidanordin@ukm.edu.my